

4.2 ปัญหาว่าด้วยการครองราชย์

คงเป็นเหตุบังเอิญทางประวัติศาสตร์มากกว่าการกระทำที่มีการไตร่ตรองล่วงหน้า เมื่อรัชกาลของ “การปฏิรูปอย่างระมัดระวัง”⁸ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอนุชาผู้ได้รับพระบรมราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล) สิ้นสุดลงในเวลาไม่ถึง 2 ทศวรรษ ระหว่างปลายเดือนสิงหาคมถึงกันยายน พ.ศ. 2411 ในขณะที่การเสด็จนิวัติพระนครของพระองค์ พร้อมด้วยคณะสังเกตการณ์สุริยุปราคาที่หัวากอ ติดตามมาพร้อมกับชัยชนะของพระมหากษัตริย์ผู้ฝึกฝนในความรู้ด้านดาราศาสตร์เหนือบรรดาจักรวาลวิทยาแบบโบราณที่แพร่หลายกันในหมู่โหราจารย์ในราชสำนัก⁹ พระราชอำนาจที่ทรงฟุ้งฟักมาหลายปีก็มียันต์ต้องเสื่อมคลายลงอย่างไม่คาดฝันด้วยน้ำมือของอริราชศัตรูที่มีขนาดเล็กจนมองไม่เห็นด้วยตาเปล่าอย่าง Plasmodium จุลชีวินที่เป็นพาหะของไข้ป่า หรืออาจเป็น Shigella และ Salmonella แบคทีเรียอันเป็นพาหะของโรคอาหารเป็นพิษ ตามข้อสันนิษฐานพระอาการของนายแพทย์วิบูล วิจิตรวาทการ¹⁰ ไม่ว่าอย่างไร พระอาการประชวรที่ไม่มีทีท่าจะทุเลาลงง่ายๆ ส่งผลให้พระองค์ รวมทั้งบรรดาเสนาบดีและพระราชวงศ์ในราชสำนักต้องเริ่มหารื้อเกี่ยวกับการสืบทอดราช

⁸ เดวิด เค. วัลเลจ, *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป*, บรรณาธิการโดย กาญจณี ละอองศรี, แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2556), 308-325.

⁹ ธงชัย วินิจจะกุล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ*, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคณะ (นนทบุรี: ฟาเดียกัน, 2556), 60-66; ความสามารถและความใส่พระทัยส่วนพระองค์ในวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ และคณิตศาสตร์ได้รับการยกย่องในสายตาชาวต่างชาติ โดยเฉพาะเมื่อทรงสวรรคตไปแล้ว กระนั้น พระมหากษัตริย์ “ผู้ยอมเสี่ยงเอาเกียรติยศของตนเป็นเดิมพัน” ก็ยอมรับในขีดจำกัดของความรู้ความสามารถด้านการคำนวณของตนเองด้วยเช่นกัน ดู Marie-Noëlle Bourguet, Christian Licoppe and H. Otto Sibum, *Instruments, Travel and Science Itineraries of Precision from the Seventeenth to the Twentieth Century* (London; New York: Routledge, 2002), 291-292.

¹⁰ วิบูล วิจิตรวาทการ, “การประชวรครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” *เสรีชัย*, ม.ป.ป. <http://www.sereechai.com/news/index.php/2013-05-01-06-34-27/2013-05-01-07-28-02/120-2013-05-02-04-37-42> (สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2558).

บัลลังก์อย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง¹¹ ทว่าเช่นเดียวกับการผลัดแผ่นดินในแทบทุกครั้ง ความหวาดวิตกตลอดจนข่าวลือว่าอาจเกิดการนองเลือดและการรัฐประหารแย่งชิงบัลลังก์เป็นที่รับรู้กันในหมู่ผู้คนร่วมสมัย¹² ไม่เว้นกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเอง¹³

ปัญหาเรื่องรัชทายาทที่ยังคงมีความคลุมเครือและเป็นเช่นนั้นเรื่อยมาจนกระทั่งในช่วงปีท้ายๆ ของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁴ ทำให้ช่วงเปลี่ยนผลัดรัชกาลกลายเป็นช่วงเวลาที่สั่นคลอนความเป็นไปในราชสำนักสยามยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออำนาจในการเลือกผู้จะมาเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปยังคงตกอยู่ในมือของเหล่าเสนาบดีมากกว่าจะเป็นสิทธิ์ขาดที่สืบทอดกันตามสายเลือด ไม่ว่าผู้หนึ่งจะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า หน่อพุทธางกูร มหาอุปราช หรือกรมพระราชวังบวรฯ ก็ตาม¹⁵ เป็นที่ทราบกันดีในหมู่ผู้สนใจประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาดังกล่าวว่าขุนนางเสนาบดีที่มีบทบาทและอิทธิพลสูงสุดในราชสำนักเวลานั้นคือ เจ้าพระยากลาโหมศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้ที่ต่อมากลายเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระ

¹¹ การหารือเกี่ยวกับรัชทายาทเกิดขึ้นแล้วครั้งหนึ่งตั้งแต่หลังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ดู สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), 97.

¹² Samuel J. Smith, *The Siam Repository Vol. 1 No. 1* (Bangkok: Smith's Place, 1869), 4; สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5*, 98-99.

¹³ ปิยนาล บุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค* (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2520), 212-217.

¹⁴ วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เล่ม 1*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด, 2547), 99-114; วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เล่ม 2*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด, 2547), 806-823.

¹⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “วังหน้า: ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ,” ใน *รักเมืองไทย เล่ม 1* บรรณาธิการโดย สมบัติ จันทรวงศ์ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519), 1-18; สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5*, 59-60; Samuel J. Smith, *the Siam Repository Vol. 4 No. 1* (Bangkok: S. J. Smith's Office, 1874), 206.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁶ กระนั้นก็ตาม ไม่มีปัจจัยใดจะทำให้การสืบทอดราชบัลลังก์เป็นเรื่องยากลำบากเกินไปกว่าการที่เจ้าฟ้าฯ กรมขุนชินธุประชาภาน พระโอรสพระองค์ใหญ่ ผู้ซึ่งพระวรกายกำลังถูกรุกรานอย่างหนักด้วยปรสิตเช่นเดียวกับพระราชบิดา เพิ่งมีพระชนมายุย่างเข้า 15 พรรษา ซึ่งแม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ยังทรงเห็นว่า ยังเยาว์วัยเกินกว่าจะ “บังคับบัญชาราชการแผ่นดิน”¹⁷ กระนั้นก็ตาม พึงสังเกตว่าในยุคสมัยเดียวกัน ผู้ที่มีอายุ 15 ปีก็อาจมิได้ “เยาว์” เกินกว่าจะทำกิจกรรมอีกหลายอย่าง เช่น ทำมาหากิน รับราชการ¹⁸ หรือกระทั่งออกรบ¹⁹

แม้ในความเป็นจริง ใช่ว่าประวัติศาสตร์จะปราศจากพระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ตั้งแต่วัยเยาว์ เพราะหากพิจารณาลำดับการครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จะพบว่าพระมหากษัตริย์ผู้ขึ้นครองบัลลังก์ตั้งแต่พระชนมพรรษาน้อยกว่า 20 พรรษาถึง 7 พระองค์ (ดูตารางที่ 4.1) อย่างไรก็ตาม สำหรับชนชั้นปกครองในสมัย

¹⁶ อิทธิพลดังกล่าวอาจพิจารณาได้จากข้อสังเกตของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่า “ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตลงในเวลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังหย่อนพระชันษา มีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์คนเดียวที่สามารถจะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” และอาจพิจารณาเพิ่มเติมจากคำบอกเล่าของกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรที่ตรัสเล่าเกี่ยวกับการเลือกกรมพระราชวังบวรไว้ว่า “เมื่อเลือกพระมหาอุปราชท่านสังเกตดูผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่เห็นชอบโดยมาก ที่ยอมเป็นด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น” ดู เรื่องเดียวกัน, 62; สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5* (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2478), 27.

¹⁷ ปิยนาล บุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค*, 214-215.

¹⁸ อย่างไรก็ดี พระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ผู้เคยรับราชการเป็นมหาดเล็กหลวงในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่วัยเยาว์ บันทึกไว้ว่า “ราชการสำหรับเด็กอายุ 13 ปีนั้น จะมีอะไรนอกจากไปวิ่งๆ เล่นๆ กินๆ นอนๆ เท่านั้น นอกจากนั้นนานๆ จึงจะมีโอกาสเข้าไปกราบทูลนำเฝ้าสักครั้งหนึ่ง” ดู พลเอก พระยาเทพหัสดินฯ, *จงรักภักดียิ่งชีวิต* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2549), 89.

¹⁹ ในวรรณคดีเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* ตอนพลายงามอาสา พลายงามผู้รู้เรียนวิชาอาคมต่างๆ จนชำนาญ ได้รับพระราชทานโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระพันวษาให้นำทัพไปออกรบที่เชียงใหม่ตั้งแต่อายุได้เพียง 15 ปี ดู *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่*. พระนคร: คลังวิทยา, 2510.

กรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา การพลัดแผ่นดินสู่มือของยุวกษัตริย์มักลงเอยด้วยโศกนาฏกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่ จะมีก็เพียงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เท่านั้นที่ไม่ถูกสำเร็จโทษหรือปลงพระชนม์เสียตั้งแต่วัยเยาว์และสามารถครองราชสมบัติต่อมาได้ยาวนานถึง 4 ทศวรรษ กระนั้น ทั้งสองพระองค์ก็ขึ้นครองราชย์โดยมีพระชนมายุมากกว่าเจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์ 2 และ 4 พรรษา ตามลำดับ ถึงแม้ช่วงวัยในการขึ้นครองราชย์จะไม่ได้แตกต่างกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากนัก แต่หากพิจารณาหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่บันทึกว่ามี “พระเจ้าแผ่นดินทรงพระเยาว์ ต้องมีผู้ว่าราชการแทน 5 ครั้ง พระเจ้าแผ่นดินก็ถูกปลงพระชนม์บ้าง ถูกกำจัดจากราชสมบัติบ้าง ไม่เคยอยู่ได้ยั่งยืนเลยสักพระองค์เดียว”²⁰ ก็อาจกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กลายเป็นยุวกษัตริย์พระองค์แรกที่รอดชีวิตมาได้ภายใต้ร่มเงาทางอำนาจของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

ตารางที่ 4.1 พระชนมพรรษาของกษัตริย์อยุธยาที่ขึ้นครองราชย์ก่อน 20 พรรษา

อาณาจักร/ราชวงศ์	พระนาม	ปีพระบรมราชาภิเษก	พระชนมพรรษา	หมายเหตุ
อยุธยา/สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระเจ้าทองลั่น (1916-1931)	1931	15	ถูกสำเร็จโทษ
อยุธยา/สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (1974-2031)	1991	17	ครองราชย์ 40 ปี
อยุธยา/สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (2015-2072)	2034	19	ครองราชย์ 38 ปี
อยุธยา/สุพรรณภูมิ	พระราชภาณุโลก (2072-2077)	2077	5	ถูกสำเร็จโทษ
อยุธยา/สุพรรณภูมิ	พระยอดฟ้า (2078?-2091)	2089	11	ถูกสำเร็จโทษ
อยุธยา/สุโขทัย	สมเด็จพระเชษฐาธิราช (2156-2172)	2171	15	ถูกสำเร็จโทษ
อยุธยา/สุโขทัย	พระอาทิตย์วงศ์ (2163-2172)	2172	9	ถูกสำเร็จโทษ

แหล่งที่มา: ดัดแปลงข้อมูลจาก มุลินนิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, *นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย* (กรุงเทพฯ: มุลินนิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2554), 59, 89-90, 97-98, 137-140.

²⁰ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5*, 61.

หากพิจารณาในมุมมองทางวิวัฒนาการ การถูกสำเร็จโทษด้วยวิธีใดๆ ก็ตามของ ยุวกษัตริย์พระองค์แล้วพระองค์เล่าไม่ใช่สิ่งที่น่าประหลาดใจนัก เหตุเพราะไม่ว่าในกลุ่มสังคมของ มนุษย์และกลุ่มของไพรเมทอื่นบางสายพันธุ์ การสังหารเด็กผู้เป็นทายาทของอดีตผู้มีอำนาจหรืออดีต จ่าฝูงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ค่อนข้างพบเห็นได้ทั่วไปและเป็นที่ยอมรับได้มากกว่าจะเป็นข้อห้าม²¹ สำหรับไพรเมทสายพันธุ์อื่น การฆ่าเด็กหรือกระทั่งลูกเล็กๆ ของจ่าฝูงตัวก่อนที่เพิ่งตายไป มักมี เป้าหมายเพื่อตัดรากถอนโคนเชื้อสายของจ่าฝูงตัวก่อนและทำให้เพศเมียที่เป็นแม่ของเด็กๆ เหล่านั้น พร้อมต่อการตั้งครรภ์และอุทิศเวลาในการดูแลลูกของตนได้มากขึ้น²² ขณะที่ในกลุ่มสังคมของมนุษย์ การสังหารเด็กของอดีตจ่าฝูงเพื่อประโยชน์ในการเข้าถึงทรัพยากรทางอำนาจและทางเศรษฐกิจเป็น พฤติกรรมที่พบเห็นได้ไม่ยากในหมู่สมาชิกชนชั้นนำของกลุ่มสังคมต่างๆ ดังตัวอย่างของกลุ่มชนชั้นนำ ของไทย ถึงแม้วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในรูปของกฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือ ความเชื่อบางประการอาจช่วยรักษาทายาทของผู้นำคนก่อนให้ปลอดภัย อย่างน้อยจนได้ขึ้นสู่บัลลังก์ แต่จนกระทั่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา พื้นที่ของอำนาจและการปกครองก็ยังไม่ใช่ว่าพื้นที่ที่คู่ควรสำหรับเด็ก หรือผู้ที่ถูกมองว่าเป็นเด็ก ต่อให้เด็กคนนั้นเป็นถึงองค์รัชทายาทก็ตามที

ทัศนะดังกล่าวสะท้อนอยู่ในบันทึกของเยเรเมียส ฟอน ฟลิต (Jeremias Van Vliet) พ่อค้าชาวดัตช์ที่ได้จดจารเรื่องราวในช่วงรอยต่อระหว่างแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราชจนถึงพระเจ้า

²¹ Maldred Dickemann เสนอว่าการฆาตกรรมฆ่าเด็ก (infanticide) ในฐานะการ ฆ่าทายาท (offspring) โดยไม่จำเป็นต้องเป็นเด็กอ่อนหรือเด็กเล็กเท่านั้น เป็นทัศนะที่เป็นประโยชน์ กว่าในการทำความเข้าใจวิวัฒนาการของการฆ่าเด็กในภาพรวม ดู Maldred Dickemann, “Concepts and Classification in the Study of Human Infanticide: Sectional Introduction and Some Cautionary Notes,” in *Infanticide: Comparative and Evolutionary Perspectives*, eds. Glenn Hausfater and Sarah Blaffer Hrdy (New York: Aldine Publishing, 1984), 428; และดูตัวอย่าง รวมถึงการอภิปรายเกี่ยวกับพฤติกรรมฆ่าเด็ก ในสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์ต่างๆ รวมถึงมนุษย์ได้ใน Glenn Hausfater and Sarah Blaffer Hrdy, eds., *Infanticide: Comparative and Evolutionary Perspectives* (New York: Aldine Publishing, 1984).

²² Dieter Lukas and Elise Huchard, “The evolution of infanticide by males in mammalian societies,” *Science* 346, 6211 (2014): 841-844.

ปราสาททอง ซึ่งต่อมาได้รับการอ้างถึงโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรว่า เป็นตัวอย่างครั้งล่าสุดของการชิงราชสมบัติในสมัยกรุงศรีอยุธยา²³ ไว้ความว่า

“ออกญากลาโหม [ต่อมาเป็นพระเจ้าปราสาททอง] กล่าวต่อหน้าออกญาเสนาภิมุขว่า บ้านเมืองไม่อาจตั้งอยู่ได้โดยปราศจากพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อน [พระเจ้าทรงธรรม] ผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่เพ็งสรวรรคนี้ [พระเจ้าสุริยราช] ได้ทิ้งพระราชโอรสและธิดาเล็กๆ ไว้เป็นจำนวนมาก และเขากล่าวว่า การที่จะไว้วางใจแก่เจ้าชายองค์น้อยๆ ขึ้นเป็นกษัตริย์นั้น น่าที่จะเป็นอันตรายเป็นที่น่าสังเวชที่จะเห็นเด็กปกครองอาณาจักรที่ยิ่งด้วยอำนาจ เขาขอร้องให้ออกญาเสนาภิมุขลงความเห็นว่าจะเป็นการโง่เขลาหรือไม่ที่จะเลือกขุนนางที่มีอำนาจสูงสุดคนหนึ่งซึ่งสมควรปกครองแผ่นดิน และสมควรได้สวมมงกุฎชั่วคราว จนกว่าเจ้าชายจะอยู่ในภาวะที่จะปกครองประเทศด้วยพระองค์เองได้”²⁴

และ

“ออกญากลาโหมจึงหันมายุ่งเกลี้ยกล่อมบริวารและพรรคพวกของตนทีละน้อย ๆ ว่า พระเจ้าแผ่นดิน [พระอาทิตย์วงศ์] ทรงเป็นเด็ก มีอุปนิสัยสันดานหยาบ ขี้ร้ายและไร้สมรรถภาพ ทั้งเสริมว่าเป็นการขัดต่อกฎหมายบ้านเมือง ขนบประเพณี และสามัญสำนึก ที่จะมอบความเป็นใหญ่และอาณาจักรที่มีอำนาจให้ตกอยู่ในมือของเด็ก [...] เพื่อที่จะป้องกันความยุ่งยากซึ่งทั่วทั้งอาณาจักรอาจหวั่นกลัวว่าจะเกิดขึ้นเนื่องจากพระอารมณ์ขุ่นมัวของพระองค์ ออกญากลาโหมจึงคิดว่า น่าจะเป็นการเหมาะสมถ้าหากจะส่งพระองค์ให้ได้รับการศึกษา โดยให้อยู่ในความดูแลของพระภิกษุสงฆ์ผู้ซึ่งอาจจะแก้ไขกล่อมเกล่าพระอารมณ์ของพระองค์ โดยวิธีการสั่งสอนอบรมอันดีตามครรลองแห่งคุณธรรม”²⁵

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรว่า, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5, 98-99.

²⁴ เยเรเมียส ฟอน ฟลิต, จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์), แปลโดย นันทา สุตกุล (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรียุค, 2507), n.d., <https://goo.gl/OqxsF2> (เข้าถึงเมื่อ 16 มิถุนายน 2558). เน้นและขยายความโดยผู้วิจัย

²⁵ เรื่องเดียวกัน. เน้นและขยายความโดยผู้วิจัย

เราทราบกันดีในเวลาต่อมาว่าการอบรมตามครรลองแห่งคุณธรรมมากเพียงใดก็มีอาจช่วยให้ยุวกษัตริย์ ผู้ถูกครหาว่า “ไร้ความสามารถในการครองราชย์” เพียงเพราะยังเป็นเด็กอยู่สามารถรอดพ้นอันตรายใดๆ ไปได้ตลอดรอดฝั่ง โศกนาฏกรรมของยุวกษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นที่รับรู้กันในหมู่ชนชั้นนำในยุครัตนโกสินทร์ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพเองได้บันทึกไว้²⁶ ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจที่ความเป็นเด็กขององค์รัชทายาทจะทำให้ภาพของการ “รบพุ่งฆ่าฟันกัน” เพื่อแย่งชิงอำนาจดังที่เคยเกิดขึ้นในอดีตปรากฏขึ้นอีกครั้งในความนึกคิดของคนในราชสำนัก²⁷ และกลายเป็นปรากฏการณ์ที่กระตุ้นการรู้คิด การตัดสินใจ การแก้ไขปัญหาของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ทั้งผู้ที่มองเห็นเด็กและผู้ที่ถูกมองเห็นว่าเป็นเด็กและรับรู้ถึงความเป็นเด็กของตนเอง

แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงตระหนักดีถึงอันตรายของการครองราชย์ของยุวกษัตริย์ พระราชกระแสที่กล่าวถึงเหตุการณ์ของพระเสน่หามนตรี²⁸ พระราชกระแสที่พระราชทานต่อเจ้านายที่เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ในช่วงบั้นปลายของชีวิต ตลอดจนพระราชกระแสที่ทรงพระราชทานต่อที่ประชุมเสนาบดีเมื่อครั้งหารือเกี่ยวกับปัญหาเรื่องรัชทายาทที่ว่า

“ผู้ซึ่งจะครองราชย์สมบัติสืบพระบรมราชวงศ์ต่อไปนั้น ให้ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ปรึกษากัน แล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ใด พระเจ้าลูกยาเธอก็ดี พระเจ้าหลานเธอก็ดี สมควรจะเป็นผู้ใหญ่”²⁹

ล้วนเป็นหลักฐานยืนยันถึงความตระหนักในเรื่องดังกล่าว และตอกย้ำว่าปัญหาท้าทายที่กลุ่มชนชั้นนำไทยต้องเผชิญต่อไป มิใช่อะไรนอกเสียจากความไม่ลงรอยกันระหว่างการเป็นเด็กกับอำนาจที่ควรเป็นของผู้ใหญ่

²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5*, 61, 98-99.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 98; ปิยนารถ บุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค*, 216.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 216.

²⁹ จดหมายเหตุปลายรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 (แจกในการพระกรุณาพระราชทานสถาปนาผู้แทนราษฎร ณ วัดอนงคาราม วันที่ 6 พฤศจิกายน 2478), 9 อ้างใน ปิยนารถ บุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค* (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2520), 214. เน้นโดยผู้วิจัย

4.3 ๓ ผู้ทรงเป็น “เจี๊วต”

ทว่าความสำเร็จของการเปลี่ยนผ่านอำนาจไปอยู่ในมือของเด็กโดยปราศจากการนองเลือดดั่งที่ผ่านมา มา เชื่อเชิญให้เรามองหาคำอธิบายว่าหากพื้นที่ของอำนาจไม่ควรเป็นพื้นที่ของเด็กที่ถึงอย่างไรก็ยังเยาว์วัยเกินกว่าจะปกครอง เหตุใดยุวกษัตริย์เช่นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้รับการยอมรับจากเจ้านายและขุนนางในราชสำนักให้ขึ้นครองราชย์ และเหตุใดพระองค์จึงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีพระชนมายุน้อยที่สุดพระองค์แรกที่ไม่ถูกแย่งชิงอำนาจราชสมบัติ นักประวัติศาสตร์บางคนอธิบายว่านี่เป็นความสำเร็จจากพระปรีชาสามารถในการวางแผนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยส่วนหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ปิยนารถ บุนนาค ชี้ให้เห็นว่าพระองค์ทรงปูทางให้กับเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์สู่การเป็นพระมหากษัตริย์ ผ่านการฝึกฝนราชการอย่างเข้มข้นทั้งในเวลาปกติและยามค่าคืน ทั้งยังมักให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ซึ่งเป็นขุนนางผู้มีอำนาจมากที่สุดและเป็น “คนเดียวเท่านั้นที่สามารถและเหมาะสมจะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้”³⁰ อยู่เสมอไม่ว่าทางใดทางหนึ่ง นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ทรงหารือเกี่ยวกับรัชทายาทและทิศทางการปกครองในอนาคตกับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ตามตรง และยังทรงสนับสนุนการสานสายสัมพันธ์แบบเครือญาติกับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นผ่านการสมรสระหว่างเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์และคุณแพ (ต่อมาเป็นเจ้าคุณพระประยูรวงศ์)³¹ เมื่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระชนมายุได้เพียง 14-15 พรรษา

ขณะที่อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ เห็นด้วยกับข้อเสนอของปิยนารถ เขามองว่าความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งการที่ทรงแจ้งพระราชประสงค์ที่จะให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นผู้สืบราชสมบัติให้แก่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ทราบ การสร้างสัมพันธ์แบบเครือญาติกับเจ้าพระยาฯ และการอบรมพระราชโอรสด้วยพระองค์เองล้วนมีส่วนให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้รับการยอมรับ ทว่าประเด็นสำคัญที่ต่างออกไปคือ อรรถจักร์ให้น้ำหนักมากกับการปลูกฝังสำนึกของการเป็นผู้กระทำการทางประวัติศาสตร์ให้แก่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ดังเช่นพระนามพระราชทานของพระองค์ว่า “กรมขุนพิชิตประชานาถ” ซึ่งหมายถึง ผู้เป็นที่พึ่งของประชาชน³²

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 203.

³¹ เรื่องเดียวกัน, 202-207; และโปรดดูข้อสังเกตทำนองเดียวกันนี้ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ใน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5*, 43-70.

³² อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง 2475* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), 118-124.

ยิ่งไปกว่านั้น เขายังตีความด้วยว่า “การที่ขุนนางยอมรับในการกำหนดจากพระมหากษัตริย์ [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] เช่นนี้ [หมายถึงการให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ขึ้นครองราชย์] มีความหมายที่สำคัญก็คือเป็นการยอมรับว่าพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะเป็นผู้กำหนดวิถีทางประวัติศาสตร์”³³

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอคำอธิบายที่น่าสนใจเป็นพิเศษไว้ในบทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา” นิธิวิเคราะห์เนื้อหาของพระราชพงศาวดารเกี่ยวกับสมัยอยุธยาที่ได้รับการชำระในช่วงกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์ พร้อมเสนอว่ามาตรฐานของผู้ที่สมควรจะครองราชย์ในยุคธนบุรี-รัตนโกสินทร์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ “คนที่พิสูจน์ตัวเองได้ว่าจะสามารถประกอบภารกิจตามแนวพุทธศาสนาทั้งทางโลกและทางธรรมต่างหาก”³⁴ ที่คู่ควรแก่การครองราชบัลลังก์ นอกจากนี้ เขายังเห็นว่า “ด้วยการอบรมศึกษาเช่นนี้ เจ้านายและขุนนางจึงยอมให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติในเวลาต่อมาโดยปราศจากการนองเลือดที่ไม่จำเป็น”³⁵

ถึงแม้บรรดจักรจะมองว่าการยอมรับในตัวเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์สะท้อนถึงการยอมรับในอำนาจของกษัตริย์ในฐานะผู้กำหนดประวัติศาสตร์แต่เพียงผู้เดียว แต่ทว่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในช่วงเวลาดังกล่าวกลับไม่อาจสรุปอย่างเรียบง่ายเช่นนั้น อย่างน้อยที่สุด การขึ้นครองราชย์ของ “เด็ก” อย่างเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ไม่ได้เกิดขึ้นจากพลังในการกำหนดประวัติศาสตร์ของพระเจ้าแผ่นดินเพียงพระองค์เดียว หากแต่ดำเนินไปท่ามกลางการต่อรองทางอำนาจของผู้กระทำการทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย การที่บรรดาเจ้านายและขุนนาง รวมถึงผู้คนร่วมสมัยต่างตระหนักถึงความเสี่ยงที่อาจจะเกิดโศกนาฏกรรมแย่งชิงอำนาจเช่นที่เคยเกิดในอดีต สะท้อนว่าพลังในการกำหนดทิศทางประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงพลังพอจะกำหนดว่าใครจะขึ้นมาเป็นรัชทายาทหรือเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปได้อย่างมั่นคงปลอดภัย ในทางกลับกัน อำนาจที่เวลานี้อาจเพิ่งได้รับการสถาปนาอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นภายหลังการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ณ วัดพระแก้วใน พ.ศ. 2424 เมื่อพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สัตย์ร่วมกันอย่างลับๆ ว่า “จะตั้งใจช่วยกันทำนุบำรุงพระราชโอรสของพระเจ้าอยู่หัวได้สืบสันตติวงศ์ต่อไป”³⁶ อัน

³³ เรื่องเดียวกัน, 124. เน้นโดยผู้วิจัย

³⁴ นนิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และใบเรือ* (นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2555), 424.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 425.

³⁶ วิมลพรรณ ปิตร์วัชชัย, *สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ*

นำไปสู่การร่างพระราชกฤษฎีกาที่ 1 ว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม ถึงแม่ในท้ายที่สุดร่างดังกล่าวจะไม่ได้รับการประกาศใช้³⁷ หรือไม่ก็เมื่อยกเลิกตำแหน่งวังหน้าไปแล้วเท่านั้น

ขณะที่ข้อเสนอของนิธิชวนให้เราใคร่ครวญถึงอิทธิพลของมาตรฐานใหม่สำหรับการเป็นกษัตริย์ที่มีต่อสำนักของ “เจ้านายและขุนนาง” ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้รับการอบรมศึกษาเช่นนั้นมา มาตรฐานใหม่ของการเป็นพระมหากษัตริย์ในยุคธนบุรี-รัตนโกสินทร์อาจเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อความเป็นไปของราชสำนักในช่วงเวลาดังกล่าว เมื่อราชบัลลังก์ตกอยู่ในมือของเด็กผู้ถูกมองว่ายังเยาว์วัยเกินจะครองบัลลังก์ได้อย่างปลอดภัย โอกาสที่จะเกิดการสังหารเด็กเพื่อชิงบัลลังก์ ซึ่งหมายถึงการแย่งชิงช่องทางเข้าถึงอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ยังคงเป็นไปได้อยู่ในการรับรู้ของคนร่วมสมัย สาเหตุประการหนึ่งอาจเนื่องมาจากเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ยังมีได้มีโอกาส “พิสูจน์ตัวเองได้ว่าสามารถประกอบภารกิจตามแนวพุทธศาสนา”³⁸ หรือสั่งสมสิทธิธรรมใดๆ นอกเสียจาก “สืบสายโลหิตเพียงอย่างเดียว”³⁹ ซามูเอล โจนส์ สมิธ หรือ “หมอสมิธ” บุคคลร่วมสมัยกับสถานการณ์ของการปลดแผ่นดินครั้งนั้นได้บันทึกถึง “ความหวาดหวั่น” ของผู้คนในราชอาณาจักรในเวลานั้นไว้ในหนังสือพิมพ์ *Siam Repository* ความว่า

“เวลานี้ ทั่วประเทศสยามพากันสั่นสะท้าน และหวาดหวั่นอยู่ในระหว่างเปลี่ยนรัชกาล [...] แม้สมเด็จพระเจ้าฟ้าอันเป็นพระราชโอรส ได้ทรงรับรัชทายาทที่จะเกรงอยู่แต่ว่าประจวบพระกำลังยังปลุกเปลี่ยน จะรอดพระชนม์ทนการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และการรับแขกเมืองเฝ้าได้แลหรือ แม้แต่ในเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกำลังประจวบยังไม่สวรรคต ก็มีกิตติศัพท์ว่าจะเกิดกบฏ และได้มีเหตุวุ่นวาย [...] จนตื่นกัน ไม่เป็นอันซื้อขายในท้องตลาดอยู่หลายวัน”⁴⁰

³⁷ สนธิ เตชานันท์, “ร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย: ร่างพระราชกฤษฎีกาที่ 1 ว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม,” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 8, (2521): 59-60.

³⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และใบเรือ*, 424.

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, *พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5*, 261-262.

อย่างไรก็ตาม หากปัจจัยหลักในทางวิวัฒนาการที่ผลักดันให้เกิดการสังหารเด็กในกลุ่มสังคมของชนชั้นนำของมนุษย์ คือการแย่งชิงช่องทางทางอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ (รวมถึงทางเพศ) มาจากทายาทของผู้นำคนก่อน⁴¹ การขึ้นครองบัลลังก์โดยแทบจะไร้อำนาจก็อาจเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การสำเร็จโทษยุวกษัตริย์ไม่ใช่สิ่งจำเป็นโดยตัวมันเองด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกลุ่มของเจ้าพระยาภิรมย์ภักดี ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ต่างมีทรัพยากรทางเศรษฐกิจและอำนาจเทียบเคียงหรืออาจมากกว่ากลุ่มของยุวกษัตริย์ เนื่องจากพวกเขาต่างกุมอำนาจทางการเมืองและการเก็บภาษี⁴² มีเครือข่ายที่แข็งแกร่งจากอิทธิพลของการเมืองแบบตระกูล และการมิได้ปิดกั้นตัวเองจากความรู้ความก้าวหน้าจากต่างชาติที่กลุ่มของตนเองได้ประโยชน์⁴³

ในขณะที่การประสูติเป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ผู้มีสิทธิธรรม กอปรกับปัจจัยอื่นๆ ที่อภิปรายไปข้างต้น อาจช่วยให้ยุวกษัตริย์ทรงมีสิทธิธรรมเพียงพอต่อการได้รับเลือกให้ครองราชสมบัติมากกว่าใครอื่นและอาจช่วยส่งเสริมให้พระองค์ได้รับการยอมรับจากบรรดาขุนนางและชาวต่างชาติจำนวนหนึ่ง แต่สถานการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบเมื่อขึ้นสู่อำนาจในระยะแรกกลับสะท้อนให้เห็นว่า สิทธิธรรมและปัจจัยทางความสัมพันธ์นานัปการที่พุ่มพุกมาตั้งแต่ครั้งพระบิดายังทรงพระชนม์อยู่หาได้กลายเป็นเสาหลักทางอำนาจอันมั่นคงให้พระองค์ทรงยึดมั่นแต่ประการใด พระองค์ทรงพบว่าตนเองไม่ต่างอะไรกับ “เจรวีด” กล่าวคือ “เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายตั้งขึ้นไว้ในที่สมมติษัตริย์”⁴⁴ หรือ “เป็นตุ๊กตา ซึ่งไม่มีอำนาจ

⁴¹ Dickemann, “Concepts and Classification in the Study of Human Infanticide: Sectional Introduction and Some Cautionary Notes,” 429-430.

⁴² Kullada Kesboonchoo Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism* (London: Routledge Curzon, 2004), 45-48; Jennifer W. Cushman, *Family and State: The Formation of a Sino-Thai Tin-Mining Dynasty 1797-1932* (Oxford: Oxford University Press, 1991); Michael Vickery, “Thai Regional Elites and the Reforms of King Chulalongkorn,” *The Journal of Asian Studies* 29 (1970): 863-881.

⁴³ Kesboonchoo Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism*, 46-47; David K. Wyatt, “Family Politics in Nineteenth-Century Thailand,” in *Studies in Thai History*: 106-130 (Chiang Mai: Silkworm Books, 1994).

⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราโชวาทแก่เจ้าฟ้าวชิรชนก,” ใน *เอกสารการเมือง-การปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477*, บรรณาธิการโดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัตติยา กรณีสถิต (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518), 130-131.

อันใดเลยเดียนอกจากชื่อ”⁴⁵ นอกจากนี้ “ความหนักของมงกุฏ” ยังเหลือจะทานทน ทั้งยังต้องรับมือกับ “ศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้างทั้งภายในและภายนอก หมายถึงทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกายเปื่อยเป็นแสนสาหัส” ถึงขนาดที่ว่าในช่วงแรกนั้น “ไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด”⁴⁶ ในทางกลับกัน เจ้าพระยากลาโหมศรีสุริยวงศ์เองกลับยังคงรักษาอิทธิพลและอำนาจในการจัดการทรัพยากรของตนไว้ได้ดั้งเดิมและอาจจะมากกว่าเดิมด้วย⁴⁷ เมื่อได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และสามารถตั้งกรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ท่ามกลางความไม่เห็นด้วยและความเคลือบแคลงใจของบรรดาขุนนางเสนาบดี รวมถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁸

ถึงแม้บางคนอาจคัดค้านว่ามีปัจจัยมากมายที่ทำให้สถานะระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าพระยากลาโหมศรีสุริยวงศ์ไม่จำเป็นต้องเป็นคู่ขัดแย้งกัน แต่ทว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์จากฝ่ายยุวกษัตริย์แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงตระหนักดีถึงสถานการณ์ของความสัมพันธ์ที่สั่นคลอนระหว่างพระองค์กับเจ้าพระยากลาโหมฯ รวมถึงบ่งชี้เป็นนัยถึงบทบาทของสิ่งอื่นที่มีผลต่อการรอดชีวิตของยุวกษัตริย์ในระยะยาว

ในสายตาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การยอมให้พระองค์ผู้กำลังทรงพระประชวรหนักและเป็นที่รับรู้กันทั้งในและนอกราชสำนักในเวลานั้นว่าอาจสวรรคตได้ในไม่ช้าขึ้นครองราชย์ก่อน เป็นเพียงการประวิงเวลาเพื่อรอว่าหากพระองค์เกิดเสด็จสวรรคตจริง ก็จะเปิดโอกาสให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญซึ่งเจ้าพระยากลาโหมฯ ตั้งเป็นวังหน้าอย่างผิดประเพณีขึ้นครองราชย์แทนในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งเป็นพระราช

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247,” ใน *เอกสารการเมือง-การปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477*, 76.

⁴⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระบรมราโชวาทแก่เจ้าฟ้าวัชรอุณหิศ,” 130-131.

⁴⁷ ปิยนาล บุนนาค, *บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค*, 224-225.

⁴⁸ ซามูเอล โจนส์ สมิธ บันทึกไว้ด้วยว่า การแต่งตั้งตำแหน่งวังหน้าขึ้นโดยอำนาจของเจ้าพระยากลาโหมฯ ไม่ใช่โดยพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ตามประเพณีดั้งเดิม ทำให้ชาวสยามหลายคนมองเห็นเค้าลางว่าอาจเกิดสิ่งเลวร้ายขึ้นกับบ้านเมือง โดยเฉพาะหากเจ้าพระยากลาโหมฯ ถึงแก่พิราลัยลงแล้ว ดู Samuel J. Smith, *The Siam Repository* Vol. 6 No. 1 (Bangkok: S. J. Smith's Office, 1874), 498-499.

อุปัชยาจารย์ พระองค์ทรงตรัสว่า “มีผู้ควรเชื่อได้ทราบความมาว่า เขา [กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ] กะสมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นแน่ว่า หม่อมฉันคงจะตายในเร็วๆ นี้เป็นแน่ด้วยผมนัก วังหน้าคงจะได้เป็นเจ้าแผ่นดิน” พร้อมทรงย้ำไว้อีกว่า “สมกับคำที่สมเด็จพระเจ้าพระยาพูดอยู่เสมอว่า หม่อมฉันคงตายในปีนี้ๆ หลายปีมาแล้ว ว่าวังหน้าคงมาเป็นเจ้า คำนี้ท่านพูดอย่างดังๆ”⁴⁹ หากเราเชื่อว่าสิ่งที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา รวมถึงสิ่งที่พระองค์อ้างว่าประสบเป็นความจริง ก็ดูเหมือนว่าความไร้อำนาจของยุวกษัตริย์ จุลสีวันอันเป็นพาหะของโรคภัย และภูมิคุ้มกันภายในพระวรกายของพระองค์ จะสามารถทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดีด้วยความบังเอิญในการช่วยหนุนเสริมให้พระองค์สามารถครองราชย์ต่อไปได้ (อย่างประสบความสำเร็จด้วย) แม้ตกอยู่ภายใต้สภาพการณ์เริ่มแรกที่ย่ำแย่เต็มที

ในความเป็นจริงแล้ว พระราชอำนาจอาจไม่เคยอยู่ในมือพระเจ้าอยู่หัวอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดเลย ยิ่งสำหรับพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระชนมพรรษาเยาว์เกินกว่าจะปกครองได้ ซ้ำยังต้องอยู่ภายใต้อำนาจของขุนนางเสนาบดีผู้มีวัยวุฒิและคุณวุฒิสูงกว่าพระองค์ สิ่งนี้สะท้อนว่าแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงสั่งสมอำนาจให้กับสถาบันกษัตริย์มากเพียงใด ในบางกรณี สถานะหรืออำนาจในตัวราชบัลลังก์เองกลับไม่ได้มั่นคงหรือมีพลังเหนืออำนาจของวัยวุฒิ ซึ่งกำกับการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมของไทยมาช้านาน กล่าวอีกทางหนึ่ง เด็กที่ครองราชสมบัติหรือได้เป็นพระมหากษัตริย์ที่ถูกมองว่ายังทรงพระเยาว์ อาจได้รับการเคารพจากผู้คนต่างชนชั้นในฐานะพระมหากษัตริย์เป็นหลัก⁵⁰ แต่สำหรับผู้ที่มีความขัดแย้งทางชนชั้นหรืออำนาจและมีความเหนือกว่าทางวัยวุฒิ การเป็นเด็กอาจบั่นทอนองค์ประกอบต่างๆ ที่เหมาะสมต่อการเป็นพระมหากษัตริย์ในสายตาของคนเหล่านั้นไปได้

4.4 สาวสาวย่าน

การเป็นเด็กในความหมายทางปรัชญาและความสัมพันธ์ทางสังคมกลายเป็นทั้งข้อจำกัดแรงผลักดัน และโจทย์ที่กระตุ้นให้พระมหากษัตริย์ที่ถูกมองว่าเป็นเด็กที่อยู่ในพื้นที่ที่ไม่คู่ควรกับตน ต้องคิด ตัดสินใจ และแก้ไขปัญหา ทศนะของผู้หลักผู้ใหญ่รอบข้างทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำอะไรได้ไม่เต็มทีนักในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงเป็น “เหมือนตะเกียงริบหรี่จวน

⁴⁹ ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, *สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 2* (พระนคร: โรงพิมพ์ไพบูล, 2504-2505), 837-838.

⁵⁰ อาจเว้นก็แต่ในสายตาเด็กๆ ที่อาจมองยุวกษัตริย์ว่าถึงอย่างไร “ก็เป็นเด็กด้วยกัน” เช่นใน ร. จันทิมพะ [นามแฝง], *บนหลุมศพวาลิภุช* (พระนคร: แพร่พิทยา, 2514), 373.